

3. Методика преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе / Г. И. Дергачёва и др. М.: Р. яз., 1989.

4. Методика / Под ред. А. А. Леонтьева. М.: Р. яз., 1988.

УДК 808.26 - 07

Т. Ул. Жукоўская, выкладчык

САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ПРЫ КАНТАКТАВАННІ БЛІЗКАРОДНАСНЫХ МОЎ. ІНТЭРФЕРЭНЦЫЯ ВА ЎМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Рассматриваются проблемы, возникающие при преподавании белорусского языка в условиях двуязычия в республике. Приводятся данные, отображающие смешение форм речи, а также грамматических языковых форм у студентов первых курсов.

The article deals with the problems of teaching belorussian language in the conditions of bilingualism in the republic. The author offers information concerning speech and grammar linguistic forms confusion among the 1-st year students.

Праблемы, якія ўзнікаюць пры кантактаванні моў, могуць разглядацца на двух узроўнях: **макраўзроўні**, калі размова ідзе аб суадносінах і ўзаемадзеянні моў у дадзеным грамадстве (дзяржаве, рэспубліцы, рэгіёне) у цэлым, і **мікраўзроўні**, калі маецца на ўвазе рэальнае ўзаемадзеянне носьбітаў розных моў у малых сацыяльных групам (вучэбных, вытворчых, сям'і і г. д.). Ва ўмовах Беларусі, дзе дзяржаўнымі мовамі з'ўляюцца беларуская і руская, працэсы кантактавання моў, якія знаходзяцца ў блізкай роднасці, маюць пэўную спецыфіку.

Разгледзім некаторыя праблемы, якія характарызуюць функцыянаванне і ўзаемадзеянне беларускай і рускай моў пры выкладанні беларускай на 1-х курсах усіх факультэтаў БДТУ.

Так, заўважана, што ў сувязі з блізкароднасцю беларускай і рускай моў у моўным і пісьмовым працэсах студэнтаў праяўляецца іх узаемная інтэрферэнцыя (узаемадзеянне і ўзаемаўплыў моў – запазычанне, змешванне, гібрыдызацыя і зліццё). Гэта тлумачыцца ў першую чаргу псіхалагічнымі прычынамі: пры валоданні блізкароднаснымі мовамі суразмоўцы менш усведамляюць іх адрозненне, чым пры валоданні генетычна аддаленымі мовамі. Вядомы беларускі мовазнавец А. Супрун адзначае, што «нярэдка паралельнае функцыянаванне дзвюх блізкіх моў вядзе да таго, што ў іх носьбітаў адрозненне моўных сістэм недастаткова выразнае, пры пабудове тэкстаў на адной мове выкарыстоўваюцца элементы, якія належаць другой... Вельмі часта рускай па задуме ды і па лексіцы мове надаюцца ўкраінскія або беларускія фанетычныя формы».

Пасіўнае валоданне роднай мовай нярэдка стварае ў студэнтаў ілюзію лёгкасці засваення, што і з'ўляецца крыніцай змешаных форм моў. Гэтыя формы праяўляюцца ў дзвюх асноўных разнастайнасцях – узроўневым змешванні, калі на фанетыку і інтанацыю роднай мовы «накладваюцца» лексіка і сінтаксіс другой мовы, і лінейным змешванні, калі моўны ланцужок, нярэдка ў межах аднаго сказа ці нават словазлучэння, уключае элементы, якія належаць дзвюм мовам.

Блізкасць лексікі, марфалогіі, словаўтварэння, сінтаксісу дзвюх моў прыводзіць да лёгкасці ўзаемаразумення маўленчых асоб і разам з тым да адсутнасці крытычных адносін да фанетычнага боку маўлення. Гэта выражаецца ў перанясенні спецыфічных асаблівасцяў фанетыкі адной мовы на фанетыку другой. Фанетычная інтэрферэнцыя ва

ўмовах білінгвізму носіць дваякі характар, які абумоўлены як уплывам беларускай мовы на рускую, так і рускай мовы на беларускую.

Разгледзім некаторыя асаблівасці фанетычных сістэм беларускай і рускай моў.

Нягледзячы на наяўнасць вялікай колькасці агульных рыс як у артыкуляцыйнай базе, так і ў складзе фанем, існуе шмат адрозненняў, якія характарызуюць перш за ўсё пазіцыйную і прасадычную сістэмы беларускай і рускай моў.

У залежнасці ад пазіцыі галосных (пад націскам, не пад націскам, пасля цвёрдай зычнай, пасля мяккай зычнай) існуе нямала спецыфічных для кожнай мовы адрозненняў.

Так, асноўнае адрозненне выклікана неаднолькавымі працэсамі рэдукцыі ненаціскных галосных (у ненаціскным становішчы яны маюць розную якасную напаяўняльнасць). Напрыклад, у рускай мове [а], [о], [э] у першым ненаціскным складзе вымаўляецца як [а], а ў іншых пераднаціскных і паслянаціскных складах назіраецца невыразнае вымаўленне гэтых фанем. У беларускай мове, для якой таксама характэрна аканне, на месцы фанем [а], [о], [э] у ненаціскным становішчы выразна чуецца гук [а], які па якасці не адрозніваецца ад націсканога (аловак, самавар, папаратнік). Гэтыя ж беларускія і рускія галосныя ў пазіцыі пасля цвёрдых зычных таксама вымаўляюцца з рознай ступенню рэдукцыі, пры якой для беларускай мовы характэрна захаванне якасці галосных.

Назіраюцца адрозненні і ў вымаўленні [е], [ё] у першым складзе перад націскам пасля мяккіх зычных, калі на іх месцы чуецца [я] (характэрная для беларускай мовы з'ява – яканне). У рускай мове нарматыўным у гэтай пазіцыі з'яўляецца вымаўленне рэдукаванага [и] або [е] як дапушчальнага варыянта. Напрыклад, у беларускай мове ў словах **вясёлка**, **глядзець**, **вясна** выразна вымаўляецца [я], у рускіх – **ягнёнок**, **земляника**, **лягушка** – як нешта сярэдняе паміж [и] і [е].

Да ліку асаблівасцяў фанетычнай інтэрферэнцыі неабходна аднесці і змешванне акцэнталагічных рыс беларускай і рускай моў. Так, напрыклад, у дзеепрыметніках рускай мовы **арендованный**, **подкованный**, **укомплектованный** і інш. націск падае на [о]. У беларускай: **арэндаваны**, **падкаваны**, **укамплектаваны** і інш. – на [а], апошні галосны суфікса.

Да дастаткова распаўсюджанай памылкі акцэнталагічнага характару адносіцца вінавальны склон назоўнікаў жаночага роду, у якім рускія назоўнікі патрабуюць націску на аснове, а беларускія – на флексіі (рус.: **спи ну**, **зи му**, **по ру**, **во ду** і г. д.; бел.: **спіну**, **зіму**, **пару**, **ваду** і г. д.).

Найбольш адчувальна фанетычная інтэрферэнцыя праяўляецца пры вымаўленні зычных, калі назіраецца ўплыў рускай мовы на беларускую: вымаўленне мяккага [ч], [шч], [в] замест [у], выбуховага [г], адсутнасць асіміляцыйнага змякчэння, змякчэнне губных зычных на канцы слоў і г. д., што нехарактэрна для беларускай мовы.

Такім чынам, разгледжаныя асаблівасці: вымаўленне цвёрдых шыпячых і [р], адсутнасць мяккіх губных на канцы слоў, дзеканне і цеканне, яканне і нязначная ступень рэдукцыі галосных, якія характэрныя для беларускай мовы і нехарактэрныя для рускай фанетыкі, з'яўляюцца асновай для фанетычнай інтэрферэнцыі.

Пад марфалагічнай інтэрферэнцыяй падразумяваюцца факты адхілення ад граматычных норм адной мовы пад уздзеяннем граматычных норм другой мовы.

Як вядома, для большасці назоўнікаў, за выключэннем назваў асоб, жывёл, граматычны род нематываваны. Усе назоўнікі арганізаваны ў тры родавыя класы па фар-

мальных паказчыках. Граматычнае значэнне роду выражаецца перш за ўсё ў сінтаксічных формах дапасавання.

Адзначым выпадкі, калі пры аднолькавых зыходных паказчыках назіраецца несупадзенне роду ў рускай і беларускай мовах: бел. **боль, медаль, сабака, мазоль, сажань, цень, шынель** (м. р.) – рус. **боль, медаль, собака, мозоль, сажень, тень, шинель** (ж. р.).

У беларускай мове назоўнікі, якія заканчваюцца на цвёрды зычны, адносяцца да мужчынскага роду, а іх аднакаранёвыя адпаведнікі ў рускай мове на мяккі зычны – да жаночага: бел. **живапіс, накіп, дроб, стэп, зыб, пыл, фальш** (м. р.) – рус. **живопись, накипь, дробь, степ, зыбь, пыль, фальшь** (ж. р.). Родавыя разыходжанні аднакаранёвых слоў могуць быць абумоўлены розным граматычным афармленнем: бел. **зала** ж. – рус. **зал** м.; **салата** ж. – **салат** м.; **манжэта** ж. – **манжет** м.; **простора** ж. – **простор** м.; **галош** м. – **галоша** ж.; **яблык** м. – **яблоко** н.; **брыво** н. – **бровь** м.

Несупадзенне назоўнікаў у ліку таксама прыводзіць да памылковага іх ўжывання (бел. **грудзі** – рус. **грудь**, **дзверы** – **дверь**, **чарніцы** – **черника**, **каноплі** – **конопля**).

Адзначым некаторыя адрозненні ў склонавых формах назоўнікаў: у беларускай мове назоўнікі назоўнага склону множнага ліку маюць канчаткі **-ы (-і)**, у рускай мове – **-а (-я)** (**вёдры** – **вёдра**, **палі** – **поля**, **лугі** – **луга**); беларускія і рускія назоўнікі мужчынскага роду роднага склону адзіночнага ліку маюць варыянты канчаткаў **-а (-я)** і **-у (-ю)**, але ў беларускай мове канчаткі **-у (-ю)** сустракаюцца часцей. Некаторыя адрозненні маюцца ў канчатках назоўнікаў на **-а (-я)** у давальным і месным склонах адзіночнага ліку: у рускай мове назоўнікі на мяккі зычны і на **г, к, х** заканчваюцца на **-е** (**земле, ноге, руке**); у беларускай мове назоўнікі на мяккі зычны маюць канчатак **-і** (**зямлі**), а з асновай на **г, к, х**, якія чаргуюцца з **з, ц, с**, – канчаткі **-е (-э), -ы** (**назе, руцэ, страсе, рэчцы**).

Неабходна падкрэсліць розніцу ў канчатках назоўнікаў мужчынскага роду на **-а ў** давальным склоне: у беларускай мове канчатак **-у**, у рускай – **-е** (**мужчыну** – **мужчыне**, **дзядзьку** – **дядьке**, **калегу** – **колеге**, **стараству** – **старосте**).

Пры ўжыванні прыметнікаў трэба помніць, што параўнальная ступень у рускай мове ўжываецца ў спалучэнні з родным склонам назоўніка (**карандаш тоньше ручки**), у беларускай мове – з вінавальным склонам з прыназоўнікам **за** або са злучнікам **чым** (**аловак танчэйшы за ручку**); для беларускай мовы характэрна шырокае ўжыванне прыналежных прыметнікаў (**бацькава хата, матчына ласка**) і нехарактэрны кароткія формы прыметнікаў (**прыгож, повен**).

Адрозненні назіраюцца ў выкарыстанні некаторых дзеясловаў. Так, у беларускай мове суфікс **-ва** больш прадуктыўны, чым у рускай (**заношваць** – **занашивать**, **закручваць** – **закручивать**); для беларускай мовы нехарактэрны суфікс **-ірава** (**агітаваць** – **агитировать**, **канстатаваць** – **констатировать**).

Ужыванне беларусамі-білінгвамі словазлучэнняў, злучнікавых і бяззлучнікавых канструкцый, якія неўласцівыя беларускай мове, прыводзіць да сінтаксічнай інтэрферэнцыі.

Параўнаем: **Васіль доўга смяяўся над ім. Мая бабуля захварэла грыпам. Дзякаваць выкладчыка. Аўтамабіль знаходзіўся ў дзесяці кроках ад яго.**

Падобныя памылкі можна часта заўважыць у студэнцкім асяроддзі і не толькі. Беларускія і рускія словазлучэнні, якія апісваюць адну і тую ж сітуацыю, могуць мець розную сінтаксічную структуру. У рускай мове дзеясловы смяяцца, жартаваць, здзек-

вацца ўжываюцца з прыназоўнікам над, а ў беларускай – з прыназоўнікам з (смяяцца з сябра); дзеясловы дзякаваць прабачаць ужываюцца ў рускай мове з родным склонам, у беларускай – з давальным склонам (дзякаваць бацьку, прабачыць яму). Нормай для рускай мовы будзе: **идти за ягодами, приехать к родителям, жениться на соседке** і г. д., а ў беларускай мове гэта гучыць так: **ісці ў (па) ягады, прыехаць да бацькоў, ажаніцца з суседкай** і г. д.

У моўнай сітуацыі, якая склалася за апошнія дзесяцігоддзі на тэрыторыі Беларусі, змешаная мова – рэальная з’ява, якая існуе і ў студэнцкім асяроддзі. Пад змешанай мовай падразумяваецца: **а)** мова, заснаваная на беларускай, але з вялікай колькасцю элементаў рускай мовы і **б)** руская мова, перанасычаная элементамі беларускай мовы. Гэта тлумачыцца наступнымі фактарамі:

- неспрыяльнымі ўмовамі для функцыянавання беларускай мовы і прэстыжнасцю рускай;
- папераменным (але не раўназначным) функцыянаваннем дзвюх моў у розных сферах грамадскага жыцця;
- індывідуальным двухмоўем практычна ўсіх жыхароў Беларусі;
- тэрытарыяльным суседствам.

З пункту гледжання псіхалінгвістыкі факт існавання змешанай мовы знаходзіць пацвярджэнне ў вядомых мовазнаўцаў. «Поскольку для носителей белорусского языка общение на русском языке становится возможным довольно легко на базе знания белорусского языка, то он, биглот в становлении, начинает в той или иной мере использовать явление родного языка при построении текстов на русском языке, у него постепенно развивается совмещенное порождающее устройство на двух языках», – пісаў Супрун А. Е.

Змешаная мова характарызуецца адхіленнямі ад норм літаратурнай мовы ў фанетычнай, марфалагічнай, сінтаксічнай арганізацыі і лексічным складзе. Яркім прыкладам могуць служыць наступныя выказванні: **мой брат робіць прадсядацелем; на ранішнім пасяджэнні прысутствуюць...; ну дык зачэ́м было этот вопрос рассматривать; усё ўрэ́мя здравалась с ним; я ўсё-такі жэншчына...; мне мяснова нічаво не надо, только вегетарыянскае...; на каво вы намякаеце; дзяшова калбаска для людзей** і г. д. Па нарматыўнаму статусу гэтыя праめжжавыя ўтварэнні блізкія да гарадскога прастамоўя і рэалізуюцца толькі ў вуснай мове. Аднак ў адрозненне ад прастамоўя яны маюць элементы абедзвюх моў. Безумоўна, змешаная мова — з’ява адмоўная і патрабуе рэгулюючага ўмяшання лінгвістаў, пісьменнікаў, журналістаў, прадстаўнікоў іншых культурных слаёў грамадства.

У работах па культуры маўлення многія вучоныя разглядаюць інтэрферэнцыю як непажаданую, адмоўную з’яву. Л. В. Шчэрба ставіў у прамую залежнасць ад характару двухмоўя вынікі пераносу адзінак адной мовы ў другую і бачыў гэтую з’яву ў недастатковым засваенні мовы.

Аналіз інтэрферэнцыі на пэўных моўных узроўнях паказвае не выпадковы, а заканамерны яе характар, які ўласцівы шэрагу носьбітаў мовы. Гэтыя адхіленні сведчаць аб становішчы беларускай мовы, якая паступова выцясяняецца з многіх камунікатыўных сфер, аб узроўні моўнай культуры ў большасці сацыяльных груп. Грамадска-палітычнае жыццё, справаводства з’яўляюцца тымі сферамі, якія могуць падняць прэстыж роднай мовы, умацаваць яе сацыяльныя пазіцыі і садзейнічаць яе далейшаму развіццю, калі яна тут будзе шырока выкарыстоўвацца.

ЛІТАРАТУРА

1. Антипов А. Б. Сопоставительная характеристика согласных русского и белорусского языков // Вопросы преподавания русского языка в школах с белорусским языком обучения. Мн., 1977.
2. Гурскі М. І. Параўнальная граматыка беларускай і рускай моў. Мн., 1972.
3. Падлужны А. І., Чэкаман В. М. Гукі беларускай мовы. Мн., 1973.
4. Садоўскі П. В. З’явы фанетычнай інтэрферэнцыі ва ўмовах беларуска-рускага білінгвізму // Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеянне моў. Мн., 1982.
5. Супрун А. Е. В условиях близкородственного двуязычия // Русский язык в национальной школе. М., 1982. № 6.
6. Супрун А. Е. Лингвистические основы изучения грамматики русского языка в белорусской школе. Мн., 1974.

УДК 655.527:061.12.055.8(476)

Л. И. Петрова, доцент УП «Издательство “Белорусская наука”»

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МАЛОТИРАЖНОЙ И НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, ИЗДАВАЕМОЙ В ОРГАНИЗАЦИЯХ НАН БЕЛАРУСИ

Some consistent patterns have been set at the methodical analysis of scientific literature issued in the organizations of National academy of sciences of Republic of Belarus. The basic methodological rules on figuration of scientific literature are given.

Во все времена наука играла большую роль в развитии всех отраслей народного хозяйства. В наши дни, когда она становится непосредственной производительной силой, ее значение возрастает еще больше. Отсюда возникает и роль научной и производственно-технической книги, поскольку она, книга, является одним из основных средств внедрения в производство результатов научной деятельности ученого, института в целом.

Малотиражная научная книга рассчитана на узкий круг специалистов, занимающихся определенной приоритетной проблемой исследования. Ее тираж небольшой. В целом по Республике Беларусь и в частности в учреждениях Национальной академии наук Беларуси, с одной стороны, из года в год увеличивается количество издаваемой литературы, а с другой — уменьшается суммарный тираж и тираж одного названия. Получается противоречие. Но это диалектическое противоречие. И вызвано оно тем, что развитие науки характеризуется одновременно дифференциацией и интеграцией, что ведет к возникновению новых отраслей знаний на стыке разных наук. А новые отрасли знаний требуют своего исследования, дальнейших разработок, получения конкретных данных, которые должны быть зафиксированы в книжных изданиях.

Диапазон литературы, издающейся учеными Национальной академии наук Беларуси, довольно большой. В жанровом плане она подразделяется на монографии, сборники статей, справочные пособия, доклады, тезисы докладов, авторефераты и т. д.

Особенно приоритетным в научных кругах считается издание монографий. Именно монография является научным книжным изданием, содержащим данные о всестороннем исследовании одной проблемы или темы и принадлежащим одному автору или коллективу авторов. Анализ показывает, что количество и суммарный объем монографий из года в год увеличиваются, а суммарный тираж уменьшается. Так, по НАН Беларуси с 1992 по 1999 г. суммарный тираж монографий уменьшился с 491,61 тыс. экзем-